

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.6

Чабан О. М.,

olenauf@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3507-7609, Researcher ID: G-1467-2019

к.ю.н., доцент, доцентка кафедри цивільного і господарського права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ

Анотація. У статті аналізуються встановлені законом підстави недійсності шлюбу. Зазначається, що шлюб не має ознак правочину, відповідно положення цивільного законодавства про недійсність правочину не поширюються на шлюб. Вказується, що недійсним шлюб може визнаватися за рішенням державних органів, таких як орган державної реєстрації актів цивільного стану та судом.

Згідно зі ст. 39 Сімейного кодексу України орган державної реєстрації актів цивільного стану припиняє (визнає недійсною) дію актового запису про шлюб, а згідно з ст. 40 та 41 цього Кодексу запис про шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану скасовується за рішенням суду.

Аналізуються визначені законом підстави недійсності шлюбу, а саме: недосягнення шлюбного віку, відсутність добровільності вступу у шлюб, перебування у іншому зареєстрованому шлюбі, шлюб, укладений між особами, які не можуть перебувати у шлюбі між собою.

Визначено, які шлюби та при яких обставинах при наявності підстав недійсності можуть бути відновлені, визнані дійсними органом державної реєстрації актів цивільного стану та судом. Це стосується шлюбу зареєстрованого з особою, яка перебуває у іншому зареєстрованому шлюбі, шлюбу, зареєстрованого без вільної згоди жінки або чоловіка, у разі фіктивності шлюбу, шлюбу між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 СК України, шлюбу між двоюрідними братом та сестрою, між тіткою, дядьком та племінником, племінницею, шлюбу з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Недійсним може визнаватися шлюб, який був розірваний органом державної реєстрації актів цивільного стану або судом, а також коли припинення шлюбу відбулося внаслідок смерті дружини або чоловіка. Позов про визнання недійсним шлюбу, який розірваний за рішенням суду, може бути пред'явлено після скасування рішення суду про розірвання шлюбу.

Ключові слова: шлюб, підстави недійсності шлюбу, недійсний шлюб, дійсний шлюб, орган державної реєстрації актів цивільного стану, суд.

Chaban O. M.,

olenauf@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3507-7609, Researcher ID: G-1467-2019

Candidate of Laws, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil and Commercial Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

GROUND FOR MARRIAGE NULLITY

Abstract. The article analyzes the grounds for invalidity of marriage established by law. It is noted that marriage does not have the characteristics of a transaction, accordingly, the provisions of civil legislation on the invalidity of a transaction do not apply to marriage. It is indicated that a marriage may be declared invalid by decision of state bodies, such as the state registration authority and the court.

According to Article 39 of the Family Code of Ukraine, the state civil status registration authority terminates (declares invalid) the marriage record, and according to Articles 40 and 41 of this Code, the marriage record in the state civil status registration authority is canceled by a court decision.

The grounds for invalidity of marriage defined by law are analyzed, namely: underage marriage, lack of voluntariness of marriage, being in another registered marriage, marriage concluded between persons who cannot be married to each other.

It has been determined which marriages and under what circumstances, if there are grounds for invalidity, can be restored and recognized as valid by the state civil registration authority and the court. This applies to a registered marriage with a person who is in another registered marriage, a marriage registered without the free consent of the woman or man, in the case of a fictitious marriage, a marriage between an adopter and a child adopted by him in violation of the requirements established by Part 5 of Article 26 of the Civil Code of Ukraine, marriage between cousins, between aunt, uncle and nephew, niece, marriage with a person who has not reached marriageable age and who has not been granted the right to marry.

A marriage may be declared invalid if it was dissolved by a state registration authority, a civil status act or by a court, or when the marriage was terminated due to the death of the wife or husband. A lawsuit to declare a marriage dissolved by a court decision invalid may be filed after the court decision on the dissolution of the marriage is canceled.

Key words: marriage, grounds for invalidity of marriage, invalid marriage, valid marriage, civil status registration authority, court.

JEL Classification: K 39

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-06>

Постановка проблеми. Однією з підстав створення сім'ї є шлюб, який вважається симбіозом любові та поваги жінки та чоловіка, продукує продовження людства та створює передумови для розвитку держави та суспільства загалом. Шлюб можуть реєструвати жінка та чоловік, які відповідають вимогам, що ставляться законом. Навіть порушивши ці вимоги, орган державної реєстрації актів цивільного стану реєструє такий шлюб, оскільки наслідки недійсності шлюбу покладаються на осіб, які зареєстрували шлюб. Закон встановлює низку підстав недійсності шлюбу, які залежать від різних обставин. Значимим є проаналізувати їх, оскільки розрізняють підстави для визнання недійсним шлюбу судом чи органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці сімейного права проведено достатньо досліджень щодо правового регулювання державної реєстрації шлюбу, недійсності шлюбу, які викладені у дисертаційних дослідженнях та інших наукових публікаціях. У вітчизняній науці ці питання обговорювали такі вчені, як І. В. Апопій, Т. В. Боднар, С. С. Бичкова, О. В. Л. Герасимчук, О. В. Дзера, М. М. Дякович, Д. Журавльов, В. О. Кожевникова, Ю. О. Заїка, З. В. Ромовська, І. В. Тетарчук, Є. Харитонов, В. М. Чернега, О. А. Явор та ін. Недостатньо дослідженими є розмежування підстав недійсності шлюбу, за якими останній визнається недійсним за рішенням органу державної реєстрації актів цивільного стану та суду.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз підстав недійсності шлюбу, що встановлені законом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У постанові від 14 грудня 2021 року у справі № 761/16077/19 КЦС Верховного Суду вказав,

що шлюб по своїй суті не є правочином. Це означає, що норми про недійсність правочину, які містяться у Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року [1] (далі – ЦК України) до недійсності шлюбу не застосовуються. Підстави та правові наслідки недійсності шлюбу регулюються главою 5 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [2] (далі – СК України). Як зазначає О. А. Явор, законодавець намагається віднайти баланс між такими суспільними цінностями, як стабільність сімейних зв'язків, з одного боку, і визначеність правового регулювання, яке вимагає чіткого дотримання встановлених вимог до укладення [3, с. 119].

Способи визнання недійсним шлюбу за положеннями СК України: 1) за рішенням органу державної реєстрації актів цивільного стану (далі – ДРАЦС); 2) за рішенням суду. Відповідно до ст. 39 СК України орган ДРАЦС припиняє (визнає недійсною) дію актового запису про шлюб, а згідно з ст. 40 та 41 цього Кодексу запис про шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану скасовується за рішенням суду.

Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених ст. 22, 24–26 СК України (ст. 38 СК України). Саме керуючись змістом ст. 38 СК України у науковій літературі пропонують визначення недійсності шлюбу [4, с. 254]. Недійсний шлюб, за загальним правилом, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України [5, с. 179]. Перша підстава недійсності шлюбу – недосягнення шлюбного віку, друга – відсутність добровільності вступу у шлюб, третя – перебування у іншому зареєстрованому шлюбі, чет-

верта – шлюб, укладений між особами, які не можуть перебувати у шлюбі між собою. Слушною є думка Л. Герасимчук, яка зазначає, якщо слідувати букві закону, то посилання на ст. 21 СК України, в якій закріплена така умова дійсності шлюбу, як союз саме жінки та чоловіка, повинно було бути в ст. 38 СК України [6, с. 24]. Згідно з абз. 2 п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя” від 21 грудня 2007 р. № 11 [7] позасудовий порядок визнання шлюбу недійсним настає при вчиненні сторонами при укладенні шлюбу таких істотних порушень умов вступу в шлюб, в силу яких він вважається недійсним і без рішення суду (ст. 39 СК України).

За рішенням державного органу реєстрації актів цивільного стану недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі. На думку Ю. О. Заїки це є найпоширеніша підстава визнання шлюбу недійсним [8, с. 40.]. Наявність одночасного перебування в іншому зареєстрованому шлюбі має бути підтверджена витягами з Державного реєстру актів цивільного стану громадян або копіями відповідних актових записів про шлюб, оскільки штамп у паспорті про реєстрацію шлюбу ставився до 2016 року. Відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України” від 14 липня 2016 р. № 1474-VIII [9] свідоцтво про державну реєстрацію шлюбу видається кожному із подружжя, тому штамп у паспорті скасовано.

Також недійсним є шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою. Родинні стосунки також мають підтверджуватися документально. За рішенням державного органу реєстрації актів цивільного стану недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною. При цьому подається рішення суду про визнання особи недієздатною.

У зазначених випадках особа звертається до органу ДРАЦСу з заявою про припинення (визнання недійсною) дії актового запису про шлюб. У законодавстві немає переліку осіб, які вправі звернутися до органу ДРАЦС з відповід-

ною заявою. За заявою особи орган державної реєстрації припиняє (визнає недійсною) дію актового запису про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у ч. 1–3 ст. 39 СК України. Дія актового запису про шлюб припиняється (визнається недійсною) незалежно від смерті осіб, з якими було зареєстровано шлюб (ч. 1–3 ст. 39 СК України), а також від розірвання цього шлюбу. Дія актовий запис цивільного стану може бути припинена (визнана недійсною) на підставі висновку органу ДРАЦС, складеного у випадках, передбачених ст. 39 СК України, за заявою заінтересованої особи.

Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до припинення (визнання недійсною) дії актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним з моменту припинення попереднього шлюбу (ч. 5 ст. 39 СК України). Тобто допускається санація (відновлення) повторного шлюбу.

Крім органу ДРАЦС, недійсним шлюб визнає або може визнати суд, але вже за іншими підставами. Суд визнає недійсним шлюб (ст. 40 ЦК України) та може визнати недійсним шлюб (ст. 41 СК України) при наявності відповідних підстав. Так, згідно зі ст. 40 СК України шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, а також шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. За вимогами цієї статті суд визнає недійсним шлюб за наявності таких підстав як відсутність вільної згоди жінки або чоловіка на момент укладення шлюбу та реєстрація шлюбу без наміру створення сім’ї та набуття прав та обов’язків подружжя. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп’яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства (абз. 2 ч. 1 ст. 40 СК України). Відповідно до ч. 3 ст. 40 ЦК України шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім’ю. У цьому випадку шлюб є дійсним, тобто він санується.

За нормою ч. 1 ст. 41 СК України шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований: 1) між усиновлювачем та

усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 СК України; 2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; 3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків; 4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб. Критерії, якими керується суд при вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним: 1) наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси особи; 2) тривалість спільного проживання подружжя; 3) характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення.

При наявності відповідної підстави шлюб з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків не може бути визнаний дійсним навіть у разі вагітності дружини або народження у подружжя дитини. Інші шлюби при наявності таких обставини визнаються дійсними. Шлюб з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб відновлюється (визнається дійсним), якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб на момент розгляду справи.

Розірвання шлюбу, смерть дружини або чоловіка не є перешкодою для визнання шлюбу недійсним (ч. 1 ст. 43 СК України). Як відомо шлюб може бути розірваний за рішенням органу ДРАЦС або судом. Якщо ж шлюб розірвано за рішенням суду, позов про визнання його недійсним може бути пред'явлено лише після скасування рішення суду про розірвання шлюбу (ч. 2 ст. 43 СК України).

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Шлюб не є правочинном, відповідно до шлюбу не застосовуються положення ЦК України про підстави та правові наслідки недійсності правочину. Визнання недійсним шлюбу може здійснюватися тільки державними органами, а саме органом ДРАЦС та судом. Закон встановлює відповідні підстави для визнання шлюбу недійсним. Органом ДРАЦС визнається недійсним шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою, шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною. За рішенням суду шлюб визнається недійсним або може бути визнаний недійсним. Шлюб

визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка та у разі його фіктивності. Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований: між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 ЦК України; між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків; з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
2. Сімейний кодекс України: Кодекс. Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
3. Явор О.А. Недійсний шлюб як дефектний юридичний факт // Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 6. С. 116-119.
4. Мартинюк О.В., Довгань Б.В., Захарчук Д.О. Окремі проблеми сімейного законодавства щодо недійсності шлюбу // Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 251-254. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/62.pdf
5. Ляльків О.С., Єфіменко Л.В. Правові наслідки недійсності шлюбу: теоретичні та практичні аспекти // Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 176-180. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/42.pdf
6. Герасимчук Л. Недійсність шлюбу за сімейним законодавством України та застосовність норм міжнародного приватного права // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 22-27.
7. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення: 11.09.2025).
8. Заїка Ю.О. Підстави визнання шлюбу недійсним // Юридична Україна. 2003. № 2. С. 40-43.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 14 липня 2016 р. № 1474-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks. Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 01.09.2025).
2. Simeinyi kodeks Ukrainy: Kodeks. Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 01.09.2025).
3. Iavor O.A. Nediisnyi shliub yak defektnyi yurydychnyi fakt // Porinialno-analitychne pravo. 2014. № 6. S. 116-119.
4. Martyniuk O.V., Dovhan B.V., Zakharchuk D.O. Okremi problemy simeinoho zakonodavstva shchodo nediisnosti shliubu // Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2021. № 4. S. 251-254. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/62.pdf
5. Lialkiv O.S., Yefimenko L.V. Pravovi naslidky nediisnosti shliubu: teoretychni ta praktychni aspekty // Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2024. № 4. S. 176-180. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/42.pdf
6. Herasymchuk L. Nediisnist shliubu za simeinym zakonodavstvom Ukrainy ta zastosovnist norm mizhnarodnoho pryvatnoho prava // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2020. № 4. S. 22-27.
7. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro pravo na shliub, rozirvannia shliubu, vyznannia yoho nediisnym ta podil cpilnoho maina podruzzhzia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 21 hrudnia 2007 r. № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (data zvernennia: 11.09.2025).
8. Zaika Yu.O. Pidstavy vyznannia shliubu nediisnym // Yurydychna Ukraina. 2003. № 2. S. 40-43.
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dokumentiv, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status, spriamovanykh na liberalizatsiiu Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 lypnia 2016 r. № 1474-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text> (data zvernennia: 11.09.2025).

Стаття надійшла до редакції 24.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025